

A PANNONIAI MATRÓNAKULTUSZ

A római természetvallás istenségei a Kr. születése körüli időkben kezdik hitelüket veszíteni. Bár az állam még mindig a régi hivatalos tisztelettel áldoz oltáraikon, az egyes ember lelki szükségletét már nem elégítik ki teljesen. Az államvallás és az egyes ember vallása között lassankint különbségek mutatkoztak. E feltűnő jelenség oka az állami és társadalmi élet romlottságában rejlik. A császárok önkényes cselekedetei, a hitvány besúgók gonoszsága, a tömeges gyilkosságok és egyéb bűnök szörnyen megsokasodnak. A jobbak visszavonulnak a világ zajától, hogy külön világot teremtve maguknak vigasztalást nyerjenek, de lassankint a tömeg is belefárad a bűnökbe, bekövetkezik az általános reakció, mely a vallásossághoz való fokozatos visszatérésben nyilvánul meg. E folyamat mintegy 100 év alatt megy végbe és eredménye az, hogy az emberek ismét belső, vallásos életet kezdenek élni, de a tisztelet többé már nem a régi nagy isteneket illeti; a figyelem az élet rejtélye, a titokzatosság, az ember sorsa és egyéni boldogulása felé irányul és így természetes, hogy azon istenségeké az elsőség, kik az ember sorsának intézésében közvetlenül részt vesznek és materiális boldogulására is közvetlenül befolyással vannak.

Mielőtt még a római nép életében ezen vallási újjászületés beállott volna, a birodalom északon újabb területeket hódított meg a római kultúrának. A kezdetlegesebb állapotok közt élők a germánok római alattvalókká lettek, szokásaikat és intézményeiket kénytelenek voltak a rómaiakéival összeegyeztetni. Ez az összeegyeztetés a rómaiak ügyes hódító politikája és vallási türelmessége folytán simán ment végbe. E hódítópolitika legfontosabb eszköze a vallás és civilizálás volt. A bennszülött lakosság vallásos érzelmeinek megnyilatkozásait nem fojtották el, hanem a barbár isteneket felvették a római istenek közé és azon isten-

ségekkel azonosították őket, melyek tevékenységi körének azok leginkább megfeleltek.¹ Így lett az illyr erdei főisten Silvanus-szá, a pannonai Sedatus Vulcanus-szá, a gall-germán főisten Mercurius-szá és í. t.

Azoknak a kelta törzseknek, melyeket a hódító rómaiak Pannonia területén találtak, megvoltak a maguk nemzeti isteneik, kiknek tisztelete a római uralom alatt is tovább élt a bennszülött lakosság körében. Ezen eredeti kelta istenségek közé tartoztak a *Matronae* és *Matres* is.

A Matróának hármásával tisztelt kelta istennők, a kelta néptörzsek, családok vagy egyes emberek jóságos védőszellemei és segítői, akik a kelta ember vállalataiban részt vesznek, őt mindenüvé elkísérik; de azonkívül a föld istennői is: a föld termését előmozdítják, a gyümölcsöket gondozzák és mindennek, embernek, állatnak és növénynek egyaránt életet adnak. Egyszóval tehát az ember anyagi és szellemi boldogulásának legfőbb gondviselői.

A Matrónakultusz hazája Gallia és Germánia, hol e kultusz emlékei igen nagy számban fordulnak elő. A domborképes fogadalmi köveken többnyire három, hosszú ruhába öltözött és turbányszerű főkötővel ellátott női alakot látunk; a középső istennőt gyakran vagy testnagysága vagy fejdíszje különbözteti meg a két szélsőtől.

A pannonai Matrónakultusz ismertetése szakirodalmunkból hiányzik, bár egy galliai oltárkö felírása többször adott már alkalmat külföldi régészeknek e kérdés érintésére,² újabban pedig Kenner egy Bécsben talált, tehát még Pannonia területéről származó ólomtáblácskát Matrónaemléknek magyarázott.³

Tárgyalás alapjául legjobban az említett galliai-lyoni felirat kínálkozik,⁴ melyet Septimius Severus császár és egész házanépe üdvéért Titus Claudius Pompeianus, magasrangú katonatiszt szentelt a pannonok és dalmátok Matrónaiknak.

A felirat így hangzik: *Pro salute dom(ini) n(ostri) imp(eratoris) L(ucii) Sep(timii) Seve(ri) aug(usti) totiusq(ue) dom(us) (e)ius Aufaniis M(at)ronis et Matribu(s) Pannoniorum et Dalmatarum [Titus Claudius] (P)ompeianus [tribunus] mil(itum) leg(io)nis [primae] Mi(nervae) [lo]co exculpto cum [discu]bitione et tabu(la) V(otum) s(olvit).*

Pannoniának tehát épp. úgy megvoltak a maga jólétet

adó, mindent tápláló, kegyes védőszellemei, mint Dalmáciának⁵ vagy — mint Ihm és Meringer megállapították — Noricumnak,⁶ Triernek⁷ és í. t.

A pannoniai Matrónatiszteletre vonatkozó emlékek száma nem állapítható meg pontosan, szükséges volna a kiadatlan és

1. ábra. Feliratos oltárkő
a szombathelyi múzeumban.

*Altar mit Inschrift im Museum
zu Szombathely.*

2. ábra. Oltárkő
a szombathelyi múzeumban.

Altar im Museum zu Szombathely.

hiányosan kiadott emlékeket e szempontból megvizsgálni, nekem a Silvánakon és Nymphákon kívül, kiket Ihm és Meringer szintén Matróna-jelleggel ruháznak fel, körülbelül 15 db e körbe tartozó ábrázolásról van tudomásom.

Ilyen ábrázolások Pannoniából a következők:

1. Öntött, áttört művű fogadalmi táblácska, melyet Bécsben találtak 1907. évben. Kenner határozottan Matrónaemléknek ismeri

fel. Három hosszú ruhában öltözött nőalak egymás kezét fogva templomszerű keretben jelenik meg. A középső istennőnek magas haj, illetve kendőviselete a másik kettőtől jól megkülönböztethető.⁸

2. Ehhez hasonló fogadalmi táblácskát találtak 1903-ban ugyanott, melyet Kubitschek Kennerrel szemben inkább Trivia istennőket ábrázoló emléknek néz, bár az előbbi tábla Matres-voltát nem cá-

3. ábra. Fogadalmi ólomtábla Rátót-ról a veszprémi múzeumban.
Term. nagys.

Votivtafel aus Blei von Rátót, im Museum zu Veszprém. Nat. Grösse.

4. ábra. Fogadalmi ólomtábla Kisárpásról a veszprémi múzeumban.
Term. nagys.

Votivtafel aus Blei von Kisárpás, im Museum zu Veszprém. Nat. Grösse.

folja. A Matrónaemlékek legjobb ismerője, Ihm szerint⁹ a Matres és Matrónákat Pannoniában Trivia és Quadrivia melléknévvel is tisztelték. Így tehát ez is lehet Matrónaábrázolás.

3. Következő ilyen emlék egy oltárkőszerű bázis a szombathelyi múzeumban (1. ábra). Rajta három álló és összefogódzó nődomborképes alakja. A baloldali istennő jobbában meghatározhatatlan tárgyat, a jobboldali pedig balkezeiben talán bőségszarut tart. Haj-, illetve kendőviseletük egyforma, a középső nőalak azonban a két szélsőtől megkülönböztethető ruhát hord. Felirata rosszul olvasható, az első szó *Fatis*.¹⁰ E feliratra alább még visszatérek, most lássuk a további Matrónaábrázolásokat.

4. Egy másik szombathelyi kővön a Matróának a nyugati tartományokban is divatos főkötőviseletben jelennek meg (2. ábra), mindhárman álló helyzetben, a középső fejdíszét csúcsíves, a két szélsőét félkör alakú főkötő alkotja. A baloldali alak jobbkezeben valami tárgyat, valószínűleg gyümölcsöt tart, a jobb szélső istenasszony baljában bőségszarut látok. Hogy itt is összefogódnak-e az istennők, biztosan nem állítható. Úgy látszik, mintha a középső alak mindkét kezével ölében tartana valamit, ami ismerve a Matrónaábrázolásokat más, mint gyümölcs vagy egyéb élelmiszer nem lehet. Egyébként ez a kő is oltárszerűen van alakítva, felirata azonban nincs.

5. A veszprémi múzeumban őriznek egy áttört művű fogadalmi ólomtáblácskát, mely a rátóti ásatásokból került oda (3. ábra). Ennek Matrónaemlék volta már Rhé Gyula leírásából¹¹ is kiviláglik, ezt mondja ugyanis róla: «Érdekes a két gyermekét kézen tartó női alak is, csúcsos haj vagy kendőviseletük s a derékra erősített szoknya a pannoniai ruházatkodás nyomainak látszik». A leírás jó, az értelmezés azonban téves.¹² Ihm véleménye szerint a Matróának nagy főkötője tényleg az illető vidékek női viselete.¹³ Azokon a pannoniai sírtáblákon, melyek kelta származású nőket ábrázolnak, szintén hasonló főkötőviseletet találunk.¹⁴ A három nőalak tehát ezen a veszprémi táblácskán is összefogódnak; a középsőt nemcsak fejdíszre különbözteti meg a szélsőktől, hanem testnagysága is.

6. és 7. Két ólomtáblácska a veszprémi múzeumban Kisárpásról. Az egyik (4. ábra) áttört művű, egész primitív öntés, a jobboldali istennőnek felső teste, a baloldalinak feje hiányzik. A ruházat alul bő ráncokat vet, fönn testhez simul, úgy hogy a mellbimbók és köldök erősen jelezve vannak. A másik kis táblán, mely nincs áttörve (l. 5. ábra), oszlopoktól tartott mennyezet alatt három nőalak foglal helyet, nagy fejdíszel; a középső testnagyságával kissé kiemelkedik.

8. Erősen rongált, áttört ólomtáblácska a Nemzeti Múzeumban (6. ábra), három összefogódzó nőalakjával Dunapenteléről.

9. és 10. Lichtneckert fehérmegyei gyűjteményéből való két ólomtábla-töredék, me-

5. ábra. Fogadalmi ólomtáblácska Kisárpásról a veszprémi múzeumban. Term. nagys.

Votivtafel aus Blei von Kisárpás, im Mus. zu Veszprém. Nat. Grösse.

6. ábra. Fogadalmi ólomtábla Dunapenteleéről, a Magyar Nemzeti Múzeumban. Term. nagys.

Votivtafel aus Blei von Dunapentele im Ung. Nationalmuseum Budapest. Nat. Grösse.

lyekről a naplóban (96—1898) ez olvasható: «4. Ólomlemezről kivágott és préselt csoport, középen női alak meztelen felső testtel, fej nélkül, tőle jobbra és balra egy hasonló ruházatú csonka alak». (7. ábra) «5. Hasonló ólomkép töredéke, nyilván az áttört keret része». Azt hiszem, hogy a 7-ik ábrán bemutatott nőalakok felső teste épp úgy nem meztelen, mint a 6. számú kisárpásiaké (4. ábra).

Pozsony vidékéről származó feliratokról tudjuk, hogy a carnuntumi Matrónákat Triviae és Quadriviae név alatt tisztelték. E nevek szerint a Matrónaék itt a keresztutak védőszellemei gyanánt szerepeltek. Pannoniában Carnuntum volt a barbárok területére vezető utak legfontosabb gócpontja, ezen szállították keresztül többek között az északi tenger mellékéről hozott borostyánkövet és bizonyos fenyőfákat — mint Solinus mondja — *per Pannonica commercia* a délre fekvő római tartományokba. Így érthető, hogy a keresztutak istennői az északi Dunavonalon, különösen pedig Carnuntumban oly nagy tiszteletnek örvendhettek. Merin-

7. ábra. Fogadalmi ólomtábla Fehérmegyéből (?). A Nemzeti Múzeumban. Term. nagys.

Bleierne Votivtafel aus dem Comitatus Fehér (?). Im Ung. Nationalmuseum. Nat. Grösse.

ger ezt mondja róluk: «A carnuntumi Quadriviák ugyanazt a széles, turbánszerű fejtakarót mutatják, mint a Rajnavidéki Matrónák; de míg ezeknél nem mindegyik visel fejtakarót, a Quadriviák mindegyikén megtaláljuk azt». ¹⁵

11.—13. Ihm a Matrónaemlékeket tárgyalva e körbe tartozónak tekinti Eponát, a lótenyésztés védő istenasszonyát is, akit lovas Matrónának tart, továbbá az Eponához közel álló *Campestres* istenséget is. Pannóniából három feliratos kőemlékről van tudomásunk (Aquincum, Carnuntum és alsó Pannonia ismeretlen helyéről való feliratos kő Pesten).

A pannoniai Matróna kultusz szempontjából igen nevezetes hely Pœtovio, a mai Pettau, hol e kelta istenséget *Nutrices* — táplálók — név alatt tisztelték. A *Nutrices*-ábrázolások egészen elütnek a germániai Matrónáktól, amennyiben a pœtoviói Matrónák mindig tevékenységük közben ábrázoltatnak: ugyanazon fogadalmi táblán egyik istennő csecsemőt táplál, a másik fején kenyérrel megrakott kosarat hord, vagy ölében különféle élelmiszereket tartva halad és í. t. Gurlitt szerint — ki a pettaui *Nutrices*-t ismertette — jogosultnak látszik azon feltevés, hogy a *Nutrices* néven előforduló istennők Pœtovióban nem egyebek, mint névben és ábrázolásban erősen romanizálódott variánsai a kelta Matrónáknak és hogy az ő tiszteletük Pœtoviában a bennszülöttek régi hitében gyökerezett.

14. A pœtoviói Matrónákkal rokon egy (állítólag) Dunapenteléről a Nemzeti Múzeumba került terracotta szobrocska, mely támlásszékekben ülő és csecsemőt szoptató istennőt ábrázol (8. ábra). Mag. 12.4 cm.

8. ábra. Terracotta szobrocska. Lelóhelye Dunapentele (?). A Magyar Nemzeti Múzeumban.

Statuette aus Terrakotta. Dunapentele (?). Im Ung. Nationalmuseum.

15. A régiségtári napló szerint (64—1904—17.) ugyanevvel együtt került ide egy másik hasonló szobrocska is: «U(gyan)a(z), támlásszéken ülő női alak, baljában csészét, jobbában tányért. tart. Jobb lábánál gyermekalak (?) kuporog. Magassága 13 cm». Lelőhelye ennek is Dunapentele.

E felsorolt anyagot áttekintve megállapítható, hogy a pannoniai Matrónakultusznak némileg helyi jellege van. E kultusz még a tartomány határain belül sem egységes, amennyiben egyes vidékeken valósággal specializálódott. Amily tömegesen fordulnak elő a Triviæ és Quadriiviæ feliratok és ábrázolások a Duna felső szakaszán (Carnuntum-Bregetio), épp oly ritkák a tartomány belső részein, a Nutrices-kultusz pedig szintén csak egy vidékre, Pœtovio környékére szorítkozik. A Matrónáknak csak azon alakja általánosabb jellegű nálunk, mely nyugati tartományok Matreseihez áll legközelebb. (Ilyen a két szombathelyi kő, a rátóti és talán az egyik bécsi lemezke is.)

Ezen típus előállítására a tartomány nemzetiségi és vallási viszonyai, különösen pedig a Pannoniába is átszármazott illyr helyi kultuszok lehettek hatással. Tartományunk Matrónai és Matresei alaptulajdonságaikban valószínűen azonosak voltak a germániai és galliaiakkal, Pannoniában azonban az itteni hármásával tisztelt istenségek alapvonásaiból egyeseket még átvettek, ami természetesen eredeti természetüknek bizonyos mértékű megváltozását eredményezte. Leginkább a dalmáciai hármás Silvanakultusz hatása érezhető Matrónaemlékeinken; a carnuntumi Matróna Triviæ Quadriiviæ neve például bizonyos chthonikus szerepükre is utal, de azonkívül e hatásnak tudható be az is, hogy az eddig ismert Matróna nálunk a Silvanákra emlékeztető álló és összefogódzó helyzetben jelennek meg, ami a nyugati tartományokban nagy ritkaságszámba megy.

Az 1. ábrán bemutatott szombathelyi kő felírása elárulja, hogy az ábrázolt istennők ez esetben *Fáták*.¹⁶ A Matróna tevékenysége igen sokoldalú, mint a szülőhely kegyes védőszellemei, az ember sorsára is irányító hatással voltak s így egyes vonások a sorsistennők jelleméből is találhatóak bennök. Az a szerep, amelyet itt a Fatis szó jelöl meg, csak egy bizonyos tulajdonsága e hármás istenségnek épp úgy, mint a *Virtus* vagy *Honos* például Jupiternek. Ezen tulajdonság bizonyos alkalmakkor megszemélyesítve önálló istenségképpen is előfordult, sőt egészen különválva, mint

önálló istenség *tovább is* szerepelhetett. E folyamat más isteneknél nagyon korán végbement,¹⁷ úgy, hogy ezen új istenségek eredete lassankint kiment a köztudatból. A rómaiak hódító eljárásában azonban ez a folyamat mesterséggé lett. A kelta lakosságot úgy nyerték meg a római kultúrának, hogy annak kultúráját is meghódították, vagyis a néppel együtt a kelta kultúrát is rómaivá változtatták át. A meghódított Matrónák is római istenekké lettek és különféle szerepüknek megfelelő latin neveket nyertek. Pannóniában tehát ilyen melléknevek alatt tisztelték őket: *Fatae, Campestris, Eponae, Nutrices, Triviae, Quadriviae, Silvanae* és *Nymphae*.

Egy újabban előkerült carnuntumi felirat a legerősebb bizonyíték arra nézve, hogy a Matrónákat nálunk Silvanákkal is azonosították.¹⁸ E fölírat így szól: [*Si*]lvan(a)e Mammul(ae) sacrum l(ibens) l(aetus) m(erenti) s(olvit). A CIL-ban ez a megjegyzés olvasható hozzá: «*Mammula Silvana alibi, ni fallor, non appellatur*. A *Mammula* szó kicsinyítés *mammá*-ból és ugyanazt jelenti, mint *nutrix*. Ez feliratokkal is igazolható: így pl. *Dolabella Metilianus nutrici et mammul(ae) b(ene) m(eritae) f(ecit)*¹⁹ vagy egy másik felíraton, melyet egy négy hónapos csecsemőnek állított dajkájára, ez olvasható: *Noli dolere mamma, faciendum fuit, propteravit aetas, fatus quod voluit meus*.²⁰ *Silvana Mammula* tehát lényegében ugyanaz, mint a pettaui *Nutrices*, a *Silvana* név csak az illyr befolyás eredményét jelzi.

Végül még néhány felíratról kell megemlékezni, melyek azt bizonyítják, hogy a Matrónák nemcsak Pannóniában, hanem a szomszédos tartományokban is otthonosak voltak. Salonában *dea barbaria* fordul elő (I. az 5. sz. megjegyzést), Aquileában *Fatae divinae et barbaricae*, melyek a mondottak alapján kelta istennőknek tekinthetők.

Aquileában azonkívül *Tres Junones*, *Noricumban Isis Norica*, *Daciában Epona* és *Campestris* fordulnak elő.

A Matrónák kultusza nemcsak az átmeneti idő alatt volt szokásban, amely idő szükséges volt ahhoz, hogy a meghódított kelták legalább külsőleg rómaiakká változzanak át, hanem tovább tartott a vallási fellendülés korában is, mely legnagyobb virágzását Pannónia teljes meghódítása után körülbelül 100 év múlva érte el. Ez az Antoninusok és Severusok kora, melyet Reville a római vallás aranykorának nevezett el. Ekkor lendültek fel a különféle keleti

eredetű vallások is, a syriai Baal, Dolichenus, a karthagói Virgo Cælestis és mindenekfelett a perzsa Mithras tisztelete.

A lyoni oltárkö felírása tanuskodik arról, hogy a pannoniai Matrónák a római vallás aranykorában is nagy tiszteletnek örvendtek. Tiszteletük azonban államvallás rangjára sohasem emelkedhetett, talán azért nem, mert kizárólag az egyén anyagi és szellemi boldogulásának előmozdítására szolgáltak.

Fettich Nándor.

JEGYZETEK

¹ Domaszewski: *Die Religion d. röm. Heeres*. 57: «Indem die Götter in römischer Gestalt verehrt wurden, haben die Kulte die Unthertanen dem herrschenden Volke genähert, ohne den nationalrömischen Charakter des Staates und der Religion zu gefährden.» Reville, *Die Religion der römischen Gesellschaft*. 31.

² Ihm Roschernél «Matres-Matronæ» Sp. 2466; alapvető munka: M. Ihm: *Der Mütter- oder Matronenkultus und seine Denkmäler*. 1887. 394. sz.; Gurlitt: *Pettauer Antiken*, Arch. epigr. Mitt. XIX. (1896) 1—25, különösen 19 sk. o.; Boissieu: *Inscriptions antiques de Lyon* p. 59 stb.

³ Kenner: *Forschungen in Vindobona*. Jahrbuch f. Altertumskunde. III. Beibl. 75 a.

⁴ Régi irodalma megtalálható CIL. XIII. 269. oldalon.

⁵ Újabb adat Dalmácia Matrónakultuszához: CIL. III. 14,663² — rep. Salonis a. 1901; est in museo — . . . ius P(ublil) l(ibertus) Phileros [. . . ? se]vir . . . C(ai) l(ibertus) Imeros [. . . ? se]vir . . . deae barbaricae [. . . f]ac coer(averunt) idemq(ue) [dedicaverunt]tq(ue). Ehhez megjegyzés a Corpusban: «Titulus primæ ætatis imperatoriæ est, dea Barbarica fortasse Mater Magna est, cum vocabulum quod est barbaricus pro Phrygio sæpius usurpetur». Én azonban dea barbaricat ebben a korban Matrónának tartom, mert e jelzővel a kelta istennőt is szokták illetni: CIL. V. 775 — Aquilea — *Fatis divin(is) et barbaric(is) v. s. l. m. Postumia P. l. Callirhoe*, ehhez a Corpusban: «Fata, vel potius fati barbarici non videntur esse posse, nisi numina eius generis in barbarico culta, id est peregrina, quibus opponi Romana tamquam vere divina notabile est». Mint látni fogjuk, e vidékeken Fata név alatt még Barbarica jelző nélkül is a kelta Matrónák rejtőznek.

⁶ A III. századi Isis Norica név mögött is valamely lokális istenség rejtőzik, Reville, i. m. 120. o.

⁷ Ihm: *Matronenkultus*. 338. sz.

⁸ Jahrb. d. k. k. Zentralkommission II. (1904). I. Heft. Sp. 178. Fig. 123., ehhez Kubitschek 171. s kk.

⁹ Ihm: *Matronenkultus*. 90. o.

¹⁰ CIL. III. 4151 — Mommsen leírása: «tres mulieres velatæ».

¹¹ Rhé Gyula: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. 16 s k.

¹² Kuzsinszky: *A Balaton környékének archaeológiája*, 193. o., 226. ábra.

¹³ Roscher «*Matres Matronæ*». 2468.

¹⁴ Hampel: *A pann. sírtáblák áttekinthető osztályozása*. Arch. Ért. 1907, 324. o. 36., 38., 40., 63. sz. és *Figurális domborművek a pann. sír- emlékeken*. Arch. Ért. 1910, 337. o. 33; Römer—Desjardins 212., 220., 221.

¹⁵ R. Meringer: *Über Spuren römischer Dachkonstruktionen in Carnuntum*. Mitth. d. anthr. Gesellsch. in Wien. XXIV. (Neue Folge XIV.) V. H., S. 250.

¹⁶ A Fáták mint barbár istenségek. Wissowa: *Religion und Kultus*. 214. o.

¹⁷ Domaszewski: *Die Eigenschaftsgötter der altrömischen Religion*. Festschr. für Otto Hirschfeld, 243—248 = *Abhandlungen zur röm. Religion*. Leipzig—Berlin, 1909. 104—110. o.

¹⁸ CIL. III. 11179 — Carnuntum.

¹⁹ Forcellini: *Tot. Lat. Lex.* «*Mammula*».

²⁰ CIL. VI. 11592 — Roma.